

TÜRÜK

Uluslararası Dil, Edebiyat

ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi

2018, Yıl:6, Sayı:12

Geliş Tarihi: 18.12.2017

Kabul Tarihi: 19.02.2018

Sayfa: 1-10

ISSN: 2147-8872

YÜZEY YAPIDAKİ ÇIKARIM CÜMLELERİNİN İLETİŞİME KATKISI

Kerime Üstünova*

Özet

Dil birimlerinin kapasitesi, iletişimin yalnız dil içi göstergelerle kurulması noktasında yetersiz kalmaktadır. Göstergeler arasında bağ kurabilmek için dil dışı göndermelere de ihtiyaç duyulur. İletişimde kodlama-kod çözme eş değerliğini sağlamak temel alındığından verici, alıcının ilgisini çekmek, onu heyecanlandırmak, iletilerle bütünleştirmek için çabalamak zorundadır. Bu nedenle dille istediği gibi oynar; amacına uygun iletiler gönderebilmek için çeşitli söylem belirleyicileri kullanma yoluna gider; araştırmacılar tarafından iletişimde değerli görülen evrensel ve kültürel öğelerden yardım alır; sezdirim, dolaylı çıkarım, dolaysız çıkarım seçeneklerinin gücünden yararlanır; bildirim cümlelerini çıkarım cümleleriyle harmanlar; yani çıkarımsal bildirişmeyi etkin kılar. İletişim sürecinde verilmek istenip de verilmeyen, ipuçları sunulmak kaydıyla yüzey yapıya çıkarılmayan eksik bilgileri tamamlamak için, metindeki bilginin ötesine geçmek için çıkarımda bulunma becerisi gerekir. Ansiklopedik bilgilere duyulan gereksinim, çıkarımda bulunarak giderilir. Çıkarımlar, iletişimin ayrılmaz bir parçasıdır ve çok önemli işlevleri vardır. Alıcı, iletişim sürecinde çıkarımda bulunduğu örtük ifadelerin farkındadır ve art alan bilgisini kullanıma sokmuş demektir. Diğer yandan iletişimin hedeflendiği gibi gerçekleşmesi için vericiyle alıcı arasında sosyal yaşam, eğitim, statü vb. konularda eşitlik, denge, ortak istek olmalıdır; amaçlar örtüşmelidir. Alıcı da verici kadar çabalamalıdır ki satır arasına gizlenen anlamlara ulaşılsın, yetkin iletişim gerçekleşmiş olsun; alıcının kod çözümü, ulaştığı sonuç, vericinin kodlama biçimiyle özdeş olsun.

* Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, orcid.org/0000-0002-8433-8038, ustunovak@uludag.edu.tr

Anahtar Sözcükler: sezdirim, dolaylı çıkarım, dolaysız çıkarım, evirme, çıkarımsal bildirişme

CONTRIBUTION TO COMMUNICATION OF INFERENCE SENTENCES IN SURFACE STRUCTURE

Abstract

Capacity of language units remains incapable in establishing communication only with linguistic displays. None-linguistic references are needed to link between signs. Sender has to struggle for to attract receiver's attention, to get it excited and to integrate it with the messages because communication is based on providing coding-decoding equivalence. Therefore the sender plays with language at will; it uses various discourse makers for to be able to send appropriate messages for the purpose; it gets help from universal and cultural elements that are valuable in communication by researchers; it takes advantage of the power of implication, indirect inference, direct inference options; it blends declarative sentences with inference sentences; in short it activates inferential communication. It is necessary to have the ability to make inferences to complete missing informations that are not removed to the surface structure provided with clues and to go beyond the information in the text. The need for encyclopedic informations is supplied by to make inference. The inferences are an integral part of communication and have very important functions. The receiver is aware of implicit statements when it makes inference in the communication process and this means that it uses the background information. On the other hand, in order for to taking place of communication as it is intended, there must be equality, equilibrium and common desire in such matters as social life, education, status etc. between sender and receiver, also purposes should overlap. The receiver should struggle as far as sender so that the hidden meanings between the lines are reached and the competent communication are realized, also decoding and conclusion of receiver coincide with coding format of sender.

Keywords:implication, indirect inference, direct inference, conversion, inferencing communication

Amaç

Bu çalışmanın amacı, çıkarım cümlelerinin yetkin iletişime ulaşmadaki rolünü, ortaya koymaktır. Bilginin ne kadar, nasıl, niçin, hangi koşullarda iletildiği, doğal olarak dilin biçimlendirilmesinde etken olacaktır. Verici, hedefine ulaşmak için kendine uygun aktarım yöntemleri seçecektir; dil içi göndermelerin yanı sıra ansiklopedik bilgilerden (dil dışı gönderme) yararlanmaya kalkacaktır; bilgiyi kısa ve etkili yoldan aktarmak için, zamanı, emeği tasarruflu kullanmak için, estetikten uzaklaşmamak için, eski bilgiyle yeni bilgiyi harmanlamak için arayışa girecektir. Sonuçta, kişinin dil kullanma biçimini, bir başka deyişle tarzını oluşturmak üzere verdiği çaba, üslubunu oluşturacaktır. Verici, bilgiyi değişik yollarla

sunabilir. Buna bağlı olarak alıcı, bilgiye ya doğrudan ya da dolaylı yoldan ulaşır. Ancak dolaylı yoldan ulaşma, aynı tarzda olmaz; derece derece çeşitlenebilir. Verici, alıcının bilgiye sezdirim yoluyla ulaşmasını isteyebilir; uzun uzun düşünerek kodları çözmesini bekleyebilir; alıcıyı hissettirerek harekete geçirebilir; metinler arasılığı devreye sokmasını hedefleyebilir. İşte bu nedenledir ki verici, yetkin iletişime ulaşmak için bildirim cümlelerinin yanı sıra çıkarım cümlelerinin gücünden destek alır.

Yöntem

Çalışmada dil incelemelerine çok uygun olduğu bilinen doküman inceleme yoluyla nitel araştırma yöntemi kullanılacaktır. Dil bilimsel veriler üzerinde yapılan çalışma, aynı zamanda bir belgesel gözlem niteliği taşımaktadır. Dizge olarak değerlendirilen sistemde çıkarım cümlelerinin işleyişine yönelik saptamalar yapılacaktır. Gerek kaynağı belli olmayan anonim dokümanların gerek kaynağı belli olan dokümanların dil bilimsel çalışmalar için zengin veri kaynakları olduğu, büyük örneklem oluşturduğu bilinmektedir.¹ Ancak bu çalışmada vericinin hedefine ulaşmak için kodladığı çıkarım cümleleri, yazılı kaynaklardan toplanan metinler üzerinden değerlendirilecektir.

Giriş

İletişim, alıcı ile verici arasında gerçekleşse de kodlama yetkisi ve kurgu sorumluluğunu üstlenme, vericinin elini her zaman güçlendirmiştir. Verici, dili öyle kodlamalı ki alıcı, onun istediği tarzda kod çözebilsin. İletişimin gerçekleşmesi için ön koşul olan “kodlama-kod çözme eş değeri”, vericiyle alıcıyı aynı pencereden bakıp aynı şeyleri görme ve algılama noktasında buluşturur.

İletişimde kodlama-kod çözme eş değerliğini sağlamak temel alındığından verici, alıcının ilgisini çekmek, onu heyecanlandırmak, iletilerle bütünleştirmek için çabalamak zorundadır. Bu nedenle dille istediği gibi oynar; amacına uygun iletiler gönderebilmek için çeşitli söylem belirleyicileri² kullanma yoluna gider; araştırmacılar tarafından önemi her fırsatta vurgulanan evrensel ve kültürel öğelerden yardım alır. “Çok çeşitli olayları ve duyguları / deneyimleri konu edinen anlatılar tıpkı günlük konuşmada olduğu gibi evrensel ve kültürel öğelerden oluşmaktadır. Her kültürün kendine özgü bir anlatım biçiminin olması kültürlerarası iletişim açısından anlatı incelemesine oldukça önemli bir yer kazandırmaktadır.” (Yemenici 1995: 161). Vericinin hedefinin gerçekleşmesinde temel nokta, alıcının belirli bir bağlam içinde varsayımlar oluşturması temeline dayanmaktadır. Neslihan Kansu Yetkiner, bu noktada önem kazanan art alan bilgisini “Varsayımda bulunmak, insan düşüncesinin bir işlevidir. Bu zihinsel süreç, iletişimin bağlama dayalı değişkenlerinden

¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Niyazi Karasar, Bilimsel Araştırma Yöntemi; Ali Yıldırım, Hasan Şimşek, Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri; Ali Balcı, Sosyal Bilimlerde Araştırma.

² Nurdan Özbek’e göre konuşmacı söyleme kendi kişisel katkısını sunmadan önce bu sözcükler bilişsel bir düzeyde iş görür ve konuşmacının kafasında devam eden düşünsel süreci gösterir. Bunlar, bilişsel düzeyde iş görse de kullanım amaçları, iletişim kolaylığı sağlamak, konuşmacı ve dinleyici arasında yakınlık ve bir bütünlük kurmaktır. Bu yüzden söylem belirleyicilerini “etkileşimsel belirleyiciler” olarak adlandırmak daha uygun olabilir. Sonuç olarak söylem belirleyicilerinin hem söylem düzenleyici hem söylemin farklı bölümleri arasında ilgi kurucu, konuşma sırası ve söylem konusu düzenleyici işlevleri vardır. Yüklendikleri işlev ne olursa olsun bu sözcükler genel anlamda ‘etkileşimsel düzey’de görev yapmaktadırlar. (Özbek 1998: 45).

beslenir. Eğer iletişim bir amaç içeriyorsa bu amacın art alanındaki sosyal eylemi incelemek gerekir. Dil kullanımı, bir amacı olduğundan ötürü sosyal bir davranıştır. Bir o kadar da bilişseldir.” sözleriyle öne çıkarır (Yetkiner 2009: 18).

Dil birimlerinin kapasitesi, iletişimin yalnız dil içi göstergelerle kurulması noktasında yetersiz kalmaktadır. Göstergeler arasında bağ kurabilmek için dil dışı göndermelere ihtiyaç duyulur. İletişim sürecinde en az çaba ilkesi gereğince (Aydın 2011: 1-6.) verilmek istenip de verilmeyen, ipuçları sunulmak kaydıyla yüzey yapıya çıkarılmayan eksik bilgileri tamamlamak için kodlanan bilginin ötesine geçmek gerekir. Verici; üzüntüsünü, öfkesini, sevincini, beğenisini anlatmayı amaçladığından hedefine ulaşırken bir yandan da ruhsal duruma yönelik sezdirimlerde bulunabilir. Alev Yemenici, “*Duyguların açıkça anlatımının hoş karşılanmadığı toplumlarda sezdirim ve imge kullanma yoluyla duygusal durumlara göndermeler yapmak da olasıdır.*” (Yemenici 1995: 162-163) sözleriyle sezdirimlerin gücüne dikkat çeker. Vericinin sezdirimleri, yüzey yapıda yer almaz, ima edilir. Yetkin iletişime ulaşmak için bildirim cümlelerinin yanı sıra çıkarım cümlelerinin gücünden destek alınır. Alıcı, bilgiye doğrudan ulaştığı gibi dolaylı yoldan da ulaşabilir. Bildiği tüm etkileşim ipuçlarını da değerlendirerek iletiyi çözmek zorundadır. Diğer yandan yetkin iletişimin gerçekleşmesi için vericiyle alıcı arasında ortak çaba olmalıdır. Bunun için iş birliği içinde hareket etmeleri gerektiği ileri sürülür. İş birliği ilkesi ³ içinde nicelik, nitelik, bağıntı ve tarz olmak üzere dört temel kural vardır. Bu kurallara uyulduğu sürece dinleyici tarafından konuşmacının demek istediklerini çıkarmak kolaylaşacaktır.

TDK-Türkçe Sözlük’te “*Belli önermelerin kabul edilen veya gerçek olan doğruluklarından, yanlışlıklarından, başka önermelerin kabul edilen veya gerçek olan doğruluklarını, yanlışlıklarını çıkarma, istidlal*” biçiminde tanımlanan, kısaca “önerme(ler)den sonuç çıkarma edimi” biçiminde yorumlanabilecek çıkarım, doğru olarak kabul edilen önerme ya da önermelerden yeni önerme oluşturma işidir. Nesnel sonuçlardan hareketle öznel sonuçlara ulaşmaktır. Çıkarım cümleleri de bazı durumlardan hareketle ortaya çıkabilecek durumların belirtildiği cümlelerdir. Özenici vd.’ne göre, “*Çıkarımda bulunma yapısal bir düşünce sürecidir, çünkü çıkarımda bulunma, anlamı yapılandırmak için kullanılan bilişsel bir süreçtir.*” (Özenici, S., Kınısız, M., Seçkin, H. 2011: 1667). Eylül Rüya Şen’e göre de “*Çıkarım yapma sanatı gözlem ve detaylardan yola çıkarak kişiler ve olaylar hakkında doğru hipotezlere ulaşma becerisidir. Temeli en ufak ayrıntıları dahi gözden kaçırmadan inceleme yapıp tahminlerde bulunmaya dayanır.*” (Şen 2017).

³ “Grice ve işbirliği kuramına göre, dil kullanımı hem sosyal hem de bilişsel bir davranıştır (Grice 1975: 47). Dil kullanımı esnasında, konuşur ve dinleyici üstüne düşeni yapmakla görevli oldukları bir anlaşmanın muhataplarıdır. Bu anlaşmaya göre konuşur, anlatmalı; dinleyici de çıkarım yaparak anlamalıdır. Konuşurun bir şeyi anlatması demek, öncelikle dinleyen kişide x etkisini oluşturma niyetini dinleyicinin kavramasını sağlaması demektir (Grice 1957). Grice, bir iletişim ortamında konuşurun şekillendirdiği ve uygun bir dilsel araca yüklediği anlamın dinleyici tarafından doğru anlaşılmasını irdelerken konuşur ve dinleyicinin rasyonel ve işbirliğine açık olduğunu ve belirli ilkelerle hareket ettiği fikrini savunur. Bunları “İşbirliği İlkesi” başlığında ele alır. Grice işbirliği kavramını, söylenen şeyin konuşmanın amacı ve yönü doğrultusunda, gereken zamanda ve gerektiği kadar söylenmesi olarak tanımlamaktadır (1975). Grice’a göre konuşmacı ile dinleyici işbirliğiyle hareket ederken söylem içinde anlamayı/yorumlamayı organize eden kurallar düzenine uymayı hedefleyen bir mutabakatı paylaşır (Yavuz 2001: 56). Bu mutabakat, konuşmacının konuşmasını nicelik, nitelik, bağlantı ve tarz diye adlandırılan ilkelere uyarak dinleyicinin anlayacağı biçimde şekillendirmesine dayanır.” (Coşar-Usta 2016: 141-152).

İki türlü çıkarımdan söz edilir: 1. Dolaysız çıkarım (bir öncüllü çıkarım): Tek bir önermeden evirme⁴, ters evirme yoluyla yapılan çıkarımdır. 2. Dolaylı çıkarım (çok öncüllü çıkarım, tasım⁵): Aralarında ortak bir orta terimin bulunmasıyla birbirine bağlanabilen iki ya da daha çok önermeden yapılan çıkarımdır. Doğru olarak kabul edilen iki yargıdan üçüncü bir yargı çıkarma temeline dayanan bir uslamlama yoludur. (Büyük Türkçe Sözlük)

Yakalamış adamın ayağını çekiştiriyor. İlle de boyayacak. İstemiyor, vermiyor o da... Biliyor sonu paraya dayanacak. Başka biri dayanamadı yarılanmış sigara paketini verdi boyacıya. Git artık başımızdan, dercesine. Ama bu kez sigarayı verenin pabucuna saldırdı boyacı... Eh, karşılık verecek.

(Akbal 1999: 81)

Boyacıyla müşterileri arasındaki çekişmenin yansıtıldığı metinde arka planda öne çıkan ısrar, inat, karşı koyma, askıntı olma, bulaşma, çaresizlik vb. durumlar doğrudan verilmeyip ipuçlarıyla sezdirilme yoluna gidilmiştir. İbrahim Karahancı, “*Karşı çıkma, beklenen olumluluğu olumsuzlaştırma, çaresizlik anlamlarının belirginleştiği yapıların yoğunluğu, okuyucuda duygusal dalgalanmalara yol açmaktadır. Tepki, beklenti, hayal kırıklığı içerikli*

⁴ TDK-Büyük Türkçe Sözlük, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5a2a9928e0c864.32135410 (e.t.:08.11.2017)

a. fiz. 1. Evirtim. 2. *man.* Bir önermenin konusunu yüklem, yüklemine de konu durumuna getirerek vargısı doğru olan yeni bir önerme çıkarma, akis: *Hiçbir insan ölümsüz değildir* önermesinden evirme yoluyla *hiçbir ölümsüz insan değildir* önermesi çıkarılabilir.

evirme *İng.* Conversion. (Mantıkta) Bir önermede özne ile yüklem yerlerinin değiştirilmesi ile yapılan önerme: “Her S P dir. Her P S dir.” // Önermede nicelik değişmiyorsa evirme yalın evirmedi; tümel olumsuz ve tikel olumlu önermeler yalın olarak evrilebilirler: “Hiç bir insan ölümlü değildir. Hiç bir ölümlü insan değildir.”; “Kimi filozoflar dalgındır. Kimi dalgınlar filozoftur.” Ama önerme, yargının niteliği değişerek de evrilebilir; bu durumda evirme ile elde edilen önermenin kapsamı evrilen önermeden az olur: “Bütün kareler dörtgendir.” önermesinde evirme: “Kimi dörtgenler karedir.” biçiminde yapılır çünkü bütün dörtgenler kare değildir. (BSTS / Felsefe Terimleri Sözlüğü 1975).

evirme *İng.* Inversion. Konum ya da düzenlenimi altüst etme ya da tersyüz etme. (BSTS / Fizik Terimleri Sözlüğü 1983)

evirme *İng.* Conversion. Özne-yüklem önermesinde özne ile yüklem değiş tokuş edilmesi. || Terim yöneticisi değişebildiği gibi değişmeyebilir de. (BSTS / Mantık Terimleri Sözlüğü 1976).

evirme *Osm.* tard ü akis, aks ü tebdil. Bir dizedeki, bir tümedeki sözcüklerin yerlerini değiştirerek anlatıma güç katmak. Ör. / Mümkün değil Huda’yı bilmek de bilmemek de / Bilmek de bilmemek de mümkün değil Huda’yı. Türleri 1. tüm evirme: [es. t. tard ü aks-i tam, aks-ı tam]: Bir dizedeki sözcüklerin düzenli olarak alt üst edilmesiyle oluşan evirme. 2. eksik evirme: [es. t. tard ü aks-i nakıs, aks-i nakıs]: Bir dizedeki sözcüklerin, bir bölümünün yer değiştirmesiyle oluşan evirme. (BSTS / Yazın Terimleri Sözlüğü 1974).

⁵ TDK-Büyük Türkçe Sözlük, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5a2a992fdbcab1.02428828(e.t.: 08.11.2017)

tasım *a. man.* Doğru olarak kabul edilen iki yargıdan üçüncü bir yargı çıkarma temeline dayanan bir uslamlama yolu, kıyas: *Taşlar katı olur, mermer bir taştır, şu hâlde mermer katıdır uslamlaması bir tasımdır.* (Güncel Türkçe Sözlük).

tasım *İng.* Syllogism. İki öncüllü çıkarım (dolaylı çıkarım): Ortak bir orta terimle birbirine bağlanabilen iki önermeden (iki önermede ortak bir terimin bulunması ile) yapılan çıkarım. Verilmiş iki önermeden, bu önermelerin içerdiğini içinde bulunduran bir üçüncü önermeyi çıkarma işlemi. (BSTS / Felsefe Terimleri Sözlüğü 1975).

tasım *İng.* syllogism. Büyük öncül, küçük öncül ve vargı adlarını alan üç önermeden oluşan ve öncüllerin doğru olması zorunlu olarak vargının da doğru olmasını gerektiren usbilimsel deyim. (BSTS / Matematik Terimleri Sözlüğü 1983).

tasım *İng.* syllogism. 1. İki öncüllü tasımsal çıkarım. Krş. yalın tasım, yalın tasım biçimleri, yalın tasım kalıbı. || Örn. “Bütün kediler memelidir, bütün memeliler omurgalıdır, öyleyse bütün kediler omurgalıdır.” 2. Tasım 1, çoklu tasım, koşullu tasım, ayrıkt tasım gibi çıkarımların ortak adı. (BSTS / Mantık Terimleri Sözlüğü 1976).

tasım Ölçü, tahmin, usul, kaide, âdet. (Tarama Sözlüğü 1971).

duygu yüklü çağrışımlar, metnin anlatım bütünü oluşturur anlamsal çerçeveye hizmet etmektedirler.” (Karahanci 2017: 758) sözleriyle bu tür kullanımların veri sunumundaki yerine dikkat çeker. *İlle de, o da, ama, eh* görevsel dil birimleri, metne ipucu olarak yayılmıştır. Söz konusu yapıların önemsenen bilgiyi öne çıkarmanın göstergesi olarak kullanıldığını bildiren Karahanci, bağlaçların dil kullanımındaki yerini “*Metin kurgusunda kavram, varlık, yargı vb. unsurlar arasında bağlantı kurmak oldukça önemlidir. Her dil birimi, birbiriyle bir şekilde bağlantı hâindedir. Bu bağlantıyı anlamsal ve biçimsel bir bütünlük içinde kurmaya yarayan bağlaçlar; yazarın duygu, düşünce ve gözlemlerine akıcı ve tutarlı bir bütünlük kazandırır. Bağlaçlar, biçimce geçtikleri cümleye ait gibi görünseler de anlamca bir köprü gibi bağladıkları cümlelerdeki yargıların her ikisinin de yönetimi altında sayılırlar. Bu bağlaçların geçtikleri yerde bıraktıkları etki ve böylece oluşan sıklık ve dağılım, yazarın metinde sergilediği kişisel dil kullanımıyla doğrudan ilişkilidir. Bağlantıların hangi anlamsal olanaklar aracılığıyla gerçekleştiğinin belirlenmesi, anlatım bütünü belirlenmesine kolaylık sağlayacaktır.*” (Karahanci 2017: 757) biçiminde açıklar.

Örnek metinde bildirim cümleleriyle neden-sonuç ilişkisi kuran “*İlle de boyayacak / biliyor sonu paraya dayanacak / eh, karşılık verecek*” cümleleri arasında aynı zaman ekini kullanmanın dışında, davranışların yorumu olma özelliğiyle de ilişki vardır. Kahramanın itibarını zedeleyecek nitelikteki bu çıkarım cümleleri, hafiften alaya alma özellikleri de taşımaktadır. Yazar, bu cümlelerle olayları niçin anlattığını, niyetinin ne olduğunu açıkça göstermektedir. Niyetin sezilmesi, çıkarımda bulunmayı gerektirmektedir. İletişimin vericiyle alıcı arasında beyinden beyine bir tıpkı aktarım olmadığı; alıcı ve verici arasındaki benzer düşüncelerin canlandırılması olduğu göz önüne alınırsa iletinin çözülmesinde sezdirim ve çıkarımların ne denli önemli olduğu görülür. İbrahim Karahanci, bu önemi “*Okuyucu üzerinde etki bırakarak vericinin kurmak istediği anlam dünyasına hizmet eden bu dil birimlerinin sıklık, dağılım ve birleşimleri, alımlama sürecinde zihinde bazı çağrışımların yoğunlaşmasına, aktarılma istenen bilgi ve duyguların somutlaşmasına yol açarlar.*” (Karahanci 2016: 1733) sözleriyle açıklar. Vericinin gözünde itibarsızlaşan kahraman, alıcı tarafından da zorba, anlayışsız, görgüsüz, kaba, samimi olmayan biri olarak algılanacaktır. Gürkan Doğan; Bach, Harnish, Clark, Carlson, Green, Morgan, Leech ve Sag’a dayalı olarak verdiği bilgilerde sözcelerin taşıdığı düşüncelerle cümlelerin anlamsal canlandırmaları arasında bir boşluk olduğunu ve bu boşluğun çıkarım yoluyla doldurulduğunu belirtmektedir. Yani yüzey yapıyla derin yapının yüzde yüz örtüşmediğini, örtüşmenin sezdirim ve çıkarım cümleleriyle sağlanabileceğini söylemektedir (Doğan 1991: 63-67). Ancak belirtmek gerek ki çıkarım ve sezdirim, kendini cümleden büyük birim içinde hissettirebilir. Dil içi göndermeler kadar dil dışı göndermeler de iletiye ulaşmakta yardımcı olurlar. Tek tek ele alınarak incelenen cümlelerde sezdirim zor olduğu gibi, alıcı açısından da çıkarım zordur. Dil biliminde bunun adına çıkarımsal bildirişme denmektedir. Verici, iletilerinin sağlıklı olarak ulaşması, alıcıyla aynı düzlemde buluşabilmek için, metni daha ilginç, daha çekici yapmak için araya giriyor; mesajını veriyor; kaldığı yerden devam ediyor. Söz konusu cümleler, verici açısından sezdirim cümleleri, alıcı açısından da çıkarım cümleleridir. Olayların anlatılmasının tek sebebi olarak görülen bu cümlelerin amacı, vericinin kafasındaki mesajları okura eksiksiz aktarmaktır.

Çıkarım cümleleri, bildirim cümlelerinin aksine öznelidir. Bağlayıcı değildir ama yönlendiricidir. Bilgi birikimi, gözlem yeteneği ve dikkat ister; her türlü ayrıntıyı önemser; ayrıntıyı nedensellik çerçevesine oturtmayı gerektirir. Eylül Rüya Şen, çıkarımın amacını “tüm dengeli dayanan düşünce sistemini günlük hayata yedirerek kolaylık sağlamak” biçiminde belirtir (Şen 2017).

Bıraktı turist varsın iki üç fırça atсын. Bir şeyler konuşuyor. Almanca mı, İngilizce mi? Bir başkası dikildi boyacının yanına. Bakıyor, ne olacak, ne verecekler, ona da pay düşer mi? “Git ulan”, diyor boyacı öbürüne. “Ne işin var burada?” Gitmiyor o yılışıyor. “Ich bin zwei Jahre ...”, sonra ekliyor: “Türkische Arbeiter.” İki yıl Almanya’da işçilik yapmış. Dost olabilir turistlerle! Ne de olsa eşit sayabilir kendini onlarla...

(Akbal 1999: 81)

“Bakıyor, ne olacak, ne verecekler, ona da pay düşer mi?” cümleleri, bak- eyleminin oluş nedenini verici açısından aktarmaktadır. Aslında çıkarım cümleleridir ve gelecekte olması beklenen durumları okuyucuya önceden haber vermekte; alıcıyı beklenti içine sokarak meraklandırmaktadır. Zaman anlatma işlevinin yanı sıra daha çok kiplik bildiren {-AcAK} ekinin kullanım nedeni de budur. Soru formundaki iç cümle (*ne olacak, ne verecekler, ona da pay düşer mi*), vericinin olayla ilgili görüşünü ve bunun ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Bu sözde soru cümlelerinin amacı, bir şey öğrenmek değildir. Öznenin hareket nedeni, dikkat çekecek biçimde gözler önüne serilmek istenmiştir. Hem zaman eklerinin kiplik işlevi yüklenmesi hem cümlenin soru formuna sokulması, alıcıyı meraklandırmak, gelecekteki olaylar hakkında varsayımda bulundurmak için yapılmış diye değerlendirilebilir. “Dost olabilir turistlerle / ne de olsa eşit sayabilir kendini onlarla” cümleleri, hareketi yapan kişiyi yermek, davranışlarının çirkinliğini, uygunsuzluğunu vurgulamak amacıyla vericinin konuyla ilgili düşüncesini belirtmektedir. “Dost olabilir turistlerle!” cümlesi, vericinin yorumunu, olayları değerlendiriş biçimini yansıtmaktadır alıcıya. Hatta verici, iki çıkarımda bulunmuştur: Dost olma olasılığı vardır ve buna gücü yeter. Görünüş olarak tahmin içeriklidir. Vericinin yorumunu aktaran bu çıkarım cümlesi, bir yandan da alay, yergi içermektedir.

Verici, sunmak istediği iletinin başarısını artırmak için, kodların istediği gibi çözülmesi için alıcıyı avucunun içine alıp istediği kıvama getirmek zorundadır. Bu noktada çıkarım cümleleri büyük rol üstlenir. Çıkarım cümleleri, bilgi boyutuyla birlikte duygu boyutunun da iletiye yansımalarına yararlar. Monotonluğun kırılması, iletinin renklenmesi noktasında rol oynarlar.

Gözlüklü iriyarı turist yanındaki kadınlara anlatıyor İngilizce, “Almanya’da çalışmış”, diyor.... Güliyorlar, bakıyorlar. Ne acıma, ne alay, ne herhangi bir duygu... Kupkurular, ilgisizler, kayıtsızlar, kısacası geri kalmış bir ülkede turist olmanın gerçeğindeler...

(Akbal 1999: 81)

“Ne acıma, ne alay, ne herhangi bir duygu... / kupkurular / ilgisizler / kayıtsızlar / kısacası geri kalmış bir ülkede turist olmanın gerçeğindeler...” çıkarım cümlelerinde, herhangi bir zamandan söz etmek mümkün değildir. Çünkü bu cümlelerde olmuş bir olay

anlatılmıyor, bir başka deyişle bunlar bildirim cümleleri değildir. Yazarın turistlerin hareketlerinden yorumladığı, kendi görüşleridir. Birbirini izleyen beş cümlede gözlemlere dayalı çıkarımlarının sunulması, bunları vurgulamak, alıcıya benimsetmek, önemsetmek amacıdır. Adeta verici, alıcının başına vura vura gerçekleri göstermek istemiştir. Üç bölümde verilen örnekler birleştirildiğinde ansiklopedik bilgilerin deveye sokulmasıyla alıcının gözünde meraklı, saygısız, kaba olarak canlanan iki karakter, bir yandan öfkelenmeye yol açmakta, alıcının kızgınlığını tetiklemektedir. Gelir düzeyi düşük, ekmeğini boya sandığıyla kazanan cahil boyacılar, aslında alıcının merhametini, sevgisini de kazanmıştır. Ancak yaptıklarıyla yarattıkları öfke, merhametin önüne geçer. Çıkarları peşinde koşarken farkına varmadan turistlerin yanında küçük düşerek ülkesine, halkına zarar veren karakterler yaratılmıştır.

Alıcı, bağdaşıklık ve tutarlılık ilkelerine göre düzenlenmiş bir iletiyi bağlamdan çıkarmaya yönelik güdüye, uygun çıkarımları yapma becerisine ve önemli art alan bilgisine sahipse yetkin iletişim kurur. Dil dışı göndermeler, iletide gizlenmiş ayrıntıları gün ışığına çıkarmak, eksiklikleri tamamlamak için devreye sokulur. Alıcı, vericinin hedeflediği mesajı algılayabilmek, kodları onun istediği biçimde çözebilmek için, dil birimlerini doğru yorumlayabilmek için, bağlantıları sağlıklı kurabilmek için yoğun bir biçimde çıkarımda bulunur. Ancak alıcının kod çözümü, ulaştığı sonuç, vericinin kodlama biçimiyle özdeş olmayabilir. Örtük bilgilerin alıcı tarafından istenen düzeyde çözümlenmesi, alıcının art alan bilgi birikimine, sosyal statüsünün sağladığı kültürel düzeye, belleğinin işleğine, dili kullanma biçimine, sözcük dağarcığına vb. bağlıdır. Alıcı, çıkarım sürecinde sağlıklı sonuç elde edebilmek amacıyla genel dünya bilgisine ek olarak kendi yaşantısını ve öncül bilgilerini kullanır.

Sonuç

Başarılı bir iletişim, vericinin doğru kodlaması koşuluyla alıcının derin yapıyla yüzey yapı arasındaki bağıntıyı çözecek art alan bilgisine sahipse gerçekleşir. Neden-sonuç ilişkisi, çıkarımda bulunmak için temel bir unsurdur. Alıcının bunları çözebilme yeteneği, çıkarımlar yoluyla bilgideki boşlukların doldurulmasına olanak sağlayacaktır. Bilgiye dayalı çıkarımlara ulaşmak için ansiklopedik bilgilerin aktif hâle getirilmesi gerekir. Her iletinin bir bilgi bir de duygu boyutu olduğu unutulmamalıdır. Kimi cümleler sadece bildirim cümlesi, kimi çıkarım cümlesi, kimi hem bildirim hem çıkarım cümlesidir. Metin üretici, bilgi sunarken taşıdığı düşünce ve duyguların alıcı tarafından amacına uygun çözümlenmesini beklemektedir. Bu nedenle arayış içine girer, çeşitli yöntemlere başvurur. Sezdirimlerin, dolaylı çıkarımla dolaysız çıkarımın gücünden yararlanabilir; bildirim cümlelerini çıkarım cümleleriyle harmanlayarak sunabilir; yani çıkarımsal bildirişmeyi etkin kılabilir. Verici, bu çabayı alıcının kod çözümü, ulaştığı sonuç, kendi kodlama biçimiyle özdeş olsun diye gösterir. Bir başka deyişle yetkin iletişime ulaşmak için uğraşır. Böylece çok önemli işlevlerle donatılan, iletişimin ayrılmaz parçası durumundaki çıkarım cümleleri, amaca erişmede kilit görevini tamamlamış olur.

KAYNAKÇA

- Akbal, Oktay (1999). **İlk Yaz Devrimi**, İstanbul: Can Yayınları.
- Altunay, Dilek (2007). “Neden-Sonuç İlişkisi Bağlaçları ve Metinde Bağdaşıklık”, **XXI. Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildirileri**, (11. 05. 2007), Mersin: Mersin Üniversitesi Yayınları.
- Aydın, Hasene (2011). “Dilde ‘En Az Çaba İlkesi’ Üzerine”, **IJSES Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi**, S. 1 / 1, s. 1-6.
- Balcı, Ali (2016). **Sosyal Bilimlerde Araştırma, Yöntem Teknik ve İlkeler** (12. baskı), Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Coşar, Mevhibe-Usta, Çiğdem (2016). “Nasreddin Hoca Fıkralarında Grice’in İşbirliği İlkesinin İhlali”, **Milli Folklor**, S. 109, s. 141-152.
- Çeltek, Aytaç-Oktar, Lütfiye (2004). “Türkçe Sözlü Söylemde Artgönderim Örüntüleri”. **Dilbilim Araştırmaları**, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, s. 1-14.
- Demircan, Ömer (2007). “Türkçede İzleme”, **XXI. Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildirileri**, (11. 05. 2007), Mersin: Mersin Üniversitesi Yayınları, s. 117-127.
- Doğan, Gürkan (1990). “Bir Edimbilim Kuramı Olarak Bağıntı”, **Dilbilim Araştırmaları 1990**, Ankara: Hitit Yayınevi, s. 63-67.
- Grice, H. Paul (1957). “Meaning”, **The Philosophical Review**, 66, s. 377-388.
- Karahancı, İbrahim (2016). “Sözcük Birimlerin Üslup Oluşumuna Katkısı I”, **Teke Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, S. 5/4, s. 1731-1747.
- Karahancı, İbrahim (2017). “Sözcük Birimlerin Üslup Oluşumuna Katkısı II”, **Teke Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, S. 6/2, s. 749-768.
- Karasar, Niyazi (2002). **Bilimsel Araştırma Yöntemleri**, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Oktar, Lütfiye-Yağcıoğlu, Semiramis (1997). “Türkçede Söylem Yapısı ve Artgönderim”, **VIII. Uluslararası Türk Dilbilimi Konferans Bildirileri**, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, s. 331-345.
- Özbek, Nurdan (1998). “Türkçe’de Söylem Belirleyicileri”. **Dilbilim Araştırmaları**, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, s. 37-47.
- Özbek, Nurdan (2000). “Yani, işte, ya: interactional markers of Turkish”, **Studies on Turkish and Turkic Languages**, s. 393-401.
- Özenici, Salih-Kınsız, Mustafa-Seçkin, Hümmet (2011). “Çıkarımda Bulunma Becerisi ve Çıkarımların Okuma Anlama Sürecindeki İşlevi”, **Uluslararası İnsan Bilimleri**

Dergisi, C. 8, S.1, s. 1665-1681.

Üstünova, Kerime (2017). “Veri Sunum Biçimi ya da Üslup”, **IJLET International Journal of Languages Education and Teaching**, S. 5/3, s. 392-398.

Yavuz, Muazzez (2001). **Metinlerde Edimsel Gösterge Çözümlemesinin Eğitim Amaçlı Kullanımı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2001.

Yemenici, Alev (1995). “Söylem Çözümlemesinde Üç Temel Yaklaşım ve Kültürlerarası İletişimde Söylem Çözümlemesinin Önemi”, **Dilbilim Araştırmaları 1995**, Ankara: Bizim Büro Basımevi, s. 152-166.

Yetkiner, Kansu Neslihan (2009). **Çeviribilim-Edimbilim İlişkisi Üzerine**, İzmir: İzmir Ekonomi Üniversitesi Yayınları, Yayın No. 52.

Yıldırım, Ali, Şimşek, Hasan (2016). **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri** (10. baskı), Ankara: Seçkin Yayıncılık.